

ut-suk-mak «oyunda yutulmuş olmak» (I. s. 205; mk. Osm. *ut-mak*);
ur-suk-mak vurulmuş olmak»;

ol, tavar-ın al-sık-tı «o davranışını aldırış, kaptırış oldu»;

yar-sık-mak «biriinden ayrılmış olmak» (III, 74);

yät-sik-mäk «(kaçan adam) yotişilmiş olmak».

Osmanlıca'da buna benzer bir teşekkül tanımıyoruz.

IHTAR. II — İki veya üç fiilde *-st* lâhikası *-ik* lâhikasıyla birleşiyor (§ 843 veya 860).

Bu türemelerin oldukça değişen kavramları vardır:

kanık-sa(sı)mak = *kanık-mak* (§ 843);

gecik-sin-mek «çok geç diye saymak» mk. *g'ec-ik-mek* (§ 843);

duruk-sı-mak «yerinde durup beklemek»; mk. *darmak*. Mk. *zeyiller*.

Daha ileride (§ 864) *-ek(-ik)* lâhikasının *-le* lâhikasıyla bir kaynaşıklığı görülecektir.

- [i] rga -, - [i] rgan -, - [i] rgın - LÂHİKASI.

845. Altayca'daki *-rka* lâhikasına yaklaştırılması gereken ve muadili öncül (-[i] rge-) şekli yok görünen bu lâhika, *-ik* - ve *-si* - lâhikalarından çok daha az kullanılır. Değişimli kavramları olup, kâh isimcil tabanlara kâh fiilcil tabanlara katılır (mk. § 843, haşiye).

yad-ırga-mak «yabancı saymak (*yad, yat*, bk. § 871, haşiyesi: fena, kötü; mk. *yad-ırgı* «yabancı, garip, meçhul» I. 1, 203, 204, 217), kaçmak, çekilmek»;

acı-ırga-mak «hirisine acımak»;

az-ırgan-mak «az vermek, parasını harcamakta eli sıkı davranmak»;

kıs-ırgan-mak «aynı mânâ [1]: kısmak, kesmek'ten»;

[1] Yine mk. *esirgemek* fiili ki, *azırgan-mak* fiiliyle aynı manzara ve aynı mânadadır; yine *kısırgan-mak* fiiliyle de aynı mânada ise de, bunun istikakı meçhuldür. Çağatayca'da امراملك suretindedir. J.D.

Fikrimizce *esirgemek* ve *azırganmak* fiilleri, müellifin dediği gibi aynı yapılaş manzarası vermekle beraber, aynı mânada değildir; ve *esirgemek* fiilinin istikakı da meçhul olmasa gerektir:

Azırganmak fiili Çağatayca (az görmek, az saymak) mânasında olup *az* sıfatından türeme görünüyor.

Esirgemek ise, Çağatayca *asragamak* (gizlemek, muhafaza etmek) kelimesinin arıklanışlısı «affaiblissement» görünmektedir. Çağatayca'da buna yakın başka kelimeler de vardır:

امرامق *asramak* (hız, himaye, vikaye, sıyanet etmek, korumak);

Asraganışg (korunulmağa, saklanılmağa lâyık).

Asra(mak) (saklanılmak);

Bütün bu kelimelerin başlarındaki kök, «alt» mânasındaki *ast* ve *as* olsa gerektir (ykl. *aşoğı* kelimesindeki *aş*); nitekim lehcemizdeki *ast-ar*: «elbise altına konulan, elbise altında gizli kalan kumaş» demektir. Şu halde (muhafaza etmek, korumak, gizlemek, saklamak) gibi mânalar esasen «bir şey altına koymak» aslı mânasından türeme olmak lâzımgelir. Huastuanift adlı cserde mani mezhebindeki Uygur Türklerinin dualarında yer yer tekrar edilen bir dua hatimesinde *astar* suretinde görünen bir emri hazır siygası vardır ki, bundan *astar-mak* suretinde bir mastarın da var olduğu düşünülebilir:

Man astar hırza (= hemen esirge, koru).

Huastuanift'de tercümesiz bırakılan ve Sanskritçe'ye atfedilen bu ibare, bize verdiğimiz

bas-ırgan-mak «kâbuslanmak; *basmak*, birine *ağırlık* çökmek» ten [1].

$\frac{-e-}{-a-}$ veya $\frac{-i-}{-ı-}$ LÂHİKASI.

846. $\frac{-e-}{-a-}$ veya $\frac{-i-}{-ı-}$ vokalleri bir isim tabanına katılmakla, bir takım fiilcil tabanlar teşkil edilir:

benz-e-mek «beniz den»;

boş-a-mak «eşini bırakmak», «boş dan»;

yaş-a-mak «ömür sürmek», «yaş dan»;

den-e-mek «sınamak, tecrübe etmek» tarz, tecrübe mânasına den den;

kan-a-mak «kan akmak», «kan dan»;

oğr-a-mak «yolda karşılaşmak, bir şeye maruz kalmak», *oğur* «tesadüf, fal, (meceza mânasıyla) yol dan»;

oyn-a-mak «oğun dan»; mk. § 121;

san-a-mak «birisine *san*: saygı göstermek»;

harc-a-mak «elden çıkarmak, *harc* «sarf» dan»; birine tuzak kurmak, onu fena bir duruma koymak»;

toz-a-mak ve *n* li mutavaatları: *toz-an-mak* ve *toz-un-mak* «toz kaldırmak» [2];

yavaş-ı-mak «yumşamak talim kabul etmek» (*Kamus* I. 481 et. 554).

Şu aşağıki fiiller daha az kullanılır:

tebs-i-mek, *tebes-i-mek*, *talab(p)-ı-mak*, *yalab-ı-mak*; *kıvr-a-mak*, (*kıvr*, § 121); *sak-ı-mak* (*Kamus* I, 610), *çokr-a-mak*, (*çokur*, § 121); *kağş-a-mak* (*kağış*, § 121); *art-a-mak*.

İHTAR. — Eski Osmanlıca'nın şu iki fiili aynı teşekkülle vücut bulmuş görünüyor:

darlıg-an-mak «darda olmak, rahatsız olmak»; (1426 yılı yazmaları, yap, ve 38) *dar-lık* dan;

yarlıg-a-mak «affetmek, bağışlamak» *yarlık*, *yarlıg* «emir, ferman, mağfiret»...

Yine mk. eski Osmanlıca'da *renc-e-mek* (*renc-i-mek*).

847. İHTAR. — Bir vokalle sonlanan çok heceli öyle fiil tabanları vardır ki, bunlar bundan evvelki bentte mütalâa edilen türemelerle aynı örnekte oldukları halde, sonlarındaki bu vokalin köke mi ait bulunduğunu, yoksa bir türeme lâhikası mı olduğunu kestirmek Türk dili tetkiklerinin bugünkü haliude müşküldür. Mk. § 567.

[1] Yine mk *ımtızgan-mak* veya *ımtızgen-mek* mastarı (ki istikakı meçhuldür);

طاشراق (B. de M. ye göre: *taş-ırka-mak* «yoldaki taşlardan ayak yaralanmak, (*Kamus* tercümesi I, 274) iki defa geçiyor..

Saşmak «s'étonner» mânasında Çağatayca'da *Tan-ızga-mak* (*Ab.*, 177), ve Altayca'da *tañ-arga-* veya (*tañ-da-*) (Gr. alt. s. 260) suretinde mastarlar da vardır. J. D.

[2] Mk. müteaddi *توزيق* *toz-ut-mak* fiilinin mânadaşısıdır [*Kamus* tercümesi I, 109, 213, 218, 263], ve *طوزيق* (*ayni eser*, 109).

mâna ile öz Türkçedir: Yine *hırza* emir siygasına nazaran bir de *hırza-mak* (*kırza-mak*) mastarının varlığı sezilebilir. bk. (Rad. II. Kazan) *kırsa-mak* (kuşatmak, etrafı sarmak, muhafaza etmek), veya (Rad. II. Kazan «Şor»), *hırza-n-mak*, hasislik etmek, elde tutup harcamamak, saklamak. ykış. *kırs* (iktisat, tutum — Konya). A.U.E.

Ml. : *barı-mak* «garder, conserver» (yani saklamak, korumak); *taşı-mak* «porter».

Bu son vokal kararı, bir unsur olmadığı zamanda da yine böyle bir şüphe var. Nitekim *uza-mak* fiili, besbelli bir menşeden olan *uzan* kelimesiyle karşılaştırılır ve Türkçenin morfoloji prensiplerine (mk. § 9) sıkı sıkıya bağlı kalarak -uz unsurunun bu iki kelimedeki müşterek olduğuna bakılırsa, her ikisinin de kökünü aynı *uz* şeklinin teşkil etmekte olduğuna insanın meyledeceği gelir.

Fakat henüz böyle bir karara varış da pek acele bir şey olur. Çünkü bunlardaki kökün iki heceli olması, ve sonundaki vokalın değişken olmak dolayısıyla kâh alçak, kâh yüksek neviden bulunması da mümkündür (§ 37 ve 155); asıl bu kökte görülen vasıf, kökün mahiyeti değil, sonu vokalli olmasıdır.

Nasıl ki *uza-mak* fiilinde ve bundan türeme (-[i]k lâhikali) *uza-k* kelimesinde kökün sonunda alçak bir vokal olduğu halde, *uzu-n* kelimesinde bu *a* alçak vokali, *u* yüksek vokali suretine girmiş bulunuyor [1].

Bu cihetle biz bu hususta daha geniş bir surette bilgilendirilmiş oluncuya kadar [2] burada sadece sonundaki yüksek vokallerin alçak vokallerle keşiklendiği fiil tabanları da var olduğunu kaydetmekle iktifa ediyoruz :

öde-mek «acquitter une dette» *ödü-nç* «prêt»;

iğre-mek «mugir» *iğri-k* «qui mugit beaucoup» [3];

dişe-mek «trouver» *dişi-k* «troués»;

saga-mak (veya) *saya-mak* «pleurer un mort» *sağa* «lamentations des pleureuses»;

kuru-mak «sécher» *kura-k* «sec»;

k'ökre-mek «être vert»; *kökrü* «verdures, légumes» [4];

yasdan-mak «s'appuyer» *yasdı-k* «oreillers»; ve *yasdı-m* «qui a un nez plat (yassı bir burnu olan);

seyri-l-mek «devenir clairsemé» *seyre-k* [5];

uşa-l-mak «devenir grand» *uşu*;

usan-mak «s'ennuyer, se dégoûter de quelque chose» *usu-n* *usanmış* «ennuyé» (Bianchi ۵۳۰) kelimesinde).

848. İsimden türeme olan bir takım fiiller özgelemeçli tabanlar (§ 569) halinde görünmekle beraber, bunların aslı tabanlı fiillerini bulup göstermek mümkün değildir :

[1] Bu hadiseyi, dilin kendi yapısını ne kadar az da olsa yumuşatıp kıvraklaştırmak yolunda bir meyli gibi görmek icap eder. Bu bir hüküm «flexion» başlangıcı gibi bir şeydir (mk. § 9) J. D.

[2] Başka Türk lehçeleriyle kıyaslanınca, bazı haller birinci faraziyeye hak verir gibi oluyor. Nitekim *kapa-mak* ve *kapa-k* kelimeleri yanında *kap-kaç* (= *kapak*) ta görülüyor ki, bundan tek heceli bir *kap* kökünün varlığı meydana çıkıyor. Yine mk. *kapla-mak* ve *kaplı* (§ 853. ihtar) J. D.

[3] Müellif Arap alfabesinin noktasız bırakılan "z" ini *nç* okuyacak yerde, sadece *g* okumuş olacak *iğre-mek* olsa gerek. A.U.E

[4] Müellifin besbelli Arap harfli imlâsından okuduğu bu kelimeler *göğre-mek* ve *göğeri* (Mk. *göveri aşarı*) olacak ki, o zaman bu zümreye girmemek lâzımdır. A.U.E.

[5] Müellifin belki Arap alfabeli imlâsından okuduğu bu mastar, halâ kullanıldığı gibi *seyre-l-mek* olacak ki, o zaman yine bu takıma girmemesi gerektir. A.U.E.

Müşareket tabanlı :

pek-iş-mek (eski Osm. *رکشك*, *berk-iş-mek*) «durur, devendir dur»;

Sebepçi tabanlı :

pek-it-mek (eski Osm. *رکشك*, *berk-it-mek* «durur, rendre dur», *pek* (eski Osm. *رک*, *berk* «dür»).

Böyleleri şu iki halden biriyle izah edilebilir : ya bunların aslı tabanlı fiilleri kullanılıyordu da sonradan kullanılmaz olup ortadan kalktı [1]; veya bunların aslı tabanlı fiilleri hiçbir zaman var olmamış olup bu türemli fiiller, özgelemeçli tabanlı olan fiilleri örnekseyiş yoluyla doğrudan doğruya isimden teşkil edildi.

Daha başka misaller :

çit-iş-mek «entrelacer», *çit* «clair»;

eğri-l-mek «tordre, ployer», *eğri* «tordu, courbé»;

baş-ın-mak «tenir tête à quelqu'un», *baş* «tête»;

öc-üş-mek «parier», *öc* «pari» (mk. *öc-ür-mek* «faire un pari»);

öngü-ş-mek «s'entêter», *öngü* «entêtement»;

kağg-ın-mak «être de travers», *kağg-ı* «de travers»;

gır-gır-iş-mak «se disputer bruyamment», *gır-gır* (sesad) = «bruit, vacarme, dispute»;

öñ-ün-mek «se trouver vers», *öñ* «devant»;

gici-şmek «démanger», *gici* veya *gicik* «démangeaison» bk. Bianchi, (*چولشوق* *tehivilich-maq* «chuchoter», *tehivil*, sesad; bk. § 850);

duru-t-mak «clarifier», mk. *dur-uş-mak*, § 841 bk. Bianchi *دورمن* kelimesi.

849. Bir takım kelimeler kâh fiil tabanı, kâh isim tabanı (§ 133) olarak kullanılmıştır ki, bunların ilk kullanışları hangisi olduğunu ayırt etmek her zaman kolay bir şey değildir. Bir takım hallerde ve başlıca iki heceli bir takım kelimelerde öyle görünüyor ki, bunların en eskisi apaşıkâr isim tabanıdır : her halde *ekşi* «aigre» kelimesi *ekşi-mek* «aigrir» kelimesinden eveldir. Şu halde bu mastar (bir *sıfır* türeme lâhikasıyla) türemiş bir kelime sayılmak gerektir. Böyle tabanları şurada bir listesini veriyoruz.

1° tek heceliler :

tat «goût», *tat-mak* «goûter» [2].

doñ «glace», *doñ-mak* «geler»;

şiş «enflure», *şiş-mek* «enflor».

Bunlar da öyledir :

añ; *iv* (Bianchi : *اى*); *pus*; *tüm*, *töz* (mk. § 846 haşıye, 2); *dik*; *din*; *sürç*. *sık*; *sin*; *sañ*; *sık*; *tañ*; *g'ev* (B. de M.); *um*; *ses* (eski Osm.).

2° iki heceliler :

ağrı «douleur», *ağrı-mak* «avoir mal»;

sancı «crampe», *sancı-mak* «éprouver une crampe»;

karu «sec», *karu-mak* «sécher» (Mk. § 847 deki misaller listesi);

eski «vieux», *eski-mek* «vieillir» (causif şeyler hakkında);

[1] Nasıl ki *pek-i-mek* fiilindeki durum böyledir: Şark Türkçesinde varlığı görülen (*big-i-mäk*). G. D. 635.

[2] Müellif bunu «dat» suretinde kaydediyor ki, lehçelerde bu yolda bir söyleniş te vardır A.U.E.

köca «vieux, grand; mari», *köca-mak* (vieillir) (canlılardan bahsederken);
karı «vieux, vieille femme» (eski Osm.); femme (épouse); (umumiyetle) kadın;
karı-mak «ihtiyarlamak» (eski Osm.) [1];
boya «peinture», couleur, cirage», *boya-mak* «peindre»;
sıva «crépi», *sıva-mak* «crépir»;
g'erek «nécessaire», *g'erek-mek* «être nécessaire».

Bunlar da öyledir:

arı (eski Osm.); ekşi (bk. daha yukarıya); *iti*, *ıst*, *bavlı*, *terki*, *stori*, *sağkı*, *damla*,
kıama, *koğu*, *kekre*, *kükre*, *keke*, *yama*, *yañısı*, *gıcı*, *gıcık*, *arık*, *kıvır*, *ölçer*, *kerkin*
 (§ 843, sonlarında) *vak* (Clodius, 33).

3° Üç heceliler:

oyulga «couture provisoire», *oyulga-mak* «bâtir (couture)». [2]

İHTAR. — Bundan başka özgelemeçli fiil tabanlarına örnekseniz suretiyle teşkil edilmiş (hem fiilcil hem isimcil) müşterek tabanlı fiiller de vardır ki, şunlardır:

1° Mütavaat fiilleri örneğinde tabanları olanlardan bir takım:

inan-mak «croire» *inan* «confiance, foi» (muk. *inağ* «digne de foi»);
utan-mak «avoir honte» *utan* «honte» (mk. *ut* «honte», 840);
bezen-mek «se parer» *bezen* «parure» (mk. *beze-mek* «corner»);
üzen-mek, (*üzen-mek*) «s'appliquer à quelque chose» *üzen* (özen) «soin méticuleux»;
üşen-mek «être paresseux» *üşen* «paresse» (bugün *üşenlik* derler) [3];
usan-mak «s'ennuyer» *usan* «ennui, dégoût» (bugün *usanç* derler).

2° Müşareket fiilleri tipinde tabanları olanlardan bir takım:

dola-ş-mak «tourner, faire des détours» *dola-ş* «enroulement, embarras»;
oğra-ş-mak «se rencontrer, combattre» *oğra-ş* «rencontre, combat»;
oyna-ş-mak «jouer ensemble» *oyna-ş* «maîtresse», Muk;
bağda-ş-mak, *bağdaş*; *sarmaş-mak* (854, ihtar 2) *sarmaş* *dolaş*; *savaş-mak*, *savaş*;
barış-mak, *barış*; *değiş-mek*, *değiş* (§ 576, ihtar);
siviş-mek, *siviş*; *güreş-mek*, *güreş*; *yarış-mak*, *yarış*;
karış-mak, *karış* *muruş*; *apış-mak*, *apış*; *kıyış-mak*, *kıyış* (§ 850, ihtar); *tavuş-mak*,
tavuş; *kargış-mak*, *kargış* [4].

uğraş(-); *güre(-ş)*; *sava(-ş)* gibi çoğu «saldırıma» ve «çarpışma» mânasını veren bu fiil tabanlarında karşılıklı yapış fikri pek açık olarak görülmektedir. Şunları da bu gibilerine katmak lâzım:

döv-üş(-); *vur-üş(-)*; *dok-üş(-)*; ve şark Türkçesinde yine *savaş* «combat» mânasında *çabgulaş* veya *atgulaş* veya *soğuş* :

çabgulaş-mak (PAV. DE COURT.); *talas*, *dalaş*, *kaş* «querelle»;

[1] *اندا اولمك و قوجامق و قارمق اولماز* (A.U.E) *an-da öl-mek ve kocamak ve karı-mak ol-ma-z* «là (au paradis) on ne connaît» «ni la mort ni la vieillesse» (Ris. B. s. 21) J. D.

[2] *oyulga-la-mak* ve *oyga-la-mak* da derler. J. D.

[3] *üşen-g'en-lik* de denir. A.U.E.

[4] Nisbeten uzun olan bu kelime takımı da gösteriyor ki, Yakutça gramerinde isim kökleri (tabanları) ile fiil kökleri (tabanları) arasında pek açık bir ayrılış sınırı var olduğunu iddia eden Bochtling nazariyesine de harfi harfiye bel bağlamak icap etmez. J. D.

çirâk «vitupération» (mk. Osm. *şövlş-mak* «échanger des injures»).

Osmanlıca da (muttasıl, ittisalinde «ttenant») mânesinde *tataş* kelimesi, şark Türkçesinde fiil tabanı olarak kullanılır. Yine mk. *یاراش* *yaraş* «arrangement» (Osm. *barış*).

کینگاش *kîngâş* «consultation» (Ab. 361); *alış* «échange» [1]. (D. G. 372) mk. Osmanlıca *değış dokuş* «échange»; *çırmaş* («armaş doluş» mânada): (Ab. 240). Yine mk. Div. L. T. I., s. 307 ve aşağısı.

Bütün bu kelimeler de fiil tabanı hizmetini görürler. *karış* kelimesi *Abuşka* lûgâtinde Osmanlıca karşılığıyla (s. 318) *karış katış* suretinde izah edilmiştir. Mk. Osm. *karma karış*, *karış muruş*.

Yine mk. Osmanlıca *dokuş* «collision».

850. $\frac{-de-}{-da-}$ LÂHİKASI, bir sesad «onomatopée» tan türeme fiillerde.

Türkçede sayıca çok olan sesadların umumiyetle iki şekli vardır :

1° Kapalı hece halinde tek heceli bir sesad :

pat «gürültü»; *par* «çııldayan bir ziya fikri»; *kip* «kıpırdama»; *şak* «çarpma»; *güm* «çınlayan gürültü»; *hış* «hıştırtı»; *fıs* «dudak ucuyla konuşma»; *vız* «böcek vızıltısı».

Bu sesadlar -le lâhikasıyla türeme fiiller vücuda getirirler (bak. § 838de misallerine).

Şu sesadlarda da böyledir :

Pat, *çat*, *küt*, *par*, *har*, *hor*, *hur*, *zir*, *şar*, *şır*, *tır*, *gur* (*gurgur*), *gür*, *fır*, *cır*, *vir* (*virvir*), *dır* (*dirdır*), *sap*, *güm*, *hış*, *fış* (*fış-laş-mak*), *cız*, *vız*, *dız* (*dızdız*), *şak*, *ik* (*ıık*), *fık*, *püf*.

Şunlarda da böyledir, fakat daha aşağıda bahsedilecek olan uzantılı şekil bunlarda yoktur :

Of, *uf*, *poj*, *tûf*, *ıh* (علاص) *ıhlamak*), *hort*, *mau*, *hav*, *zıb*, *inc* (Bianchi, *الجدك* kelimesinde). - *girt* sesadı *girtlak* ismini verir.

2° Kâh evvelki şekilden türeme olan, kâh kendisinin tek heceli şekli bulunmayan çok heceli uzantılı bir şekil. Bu uzantı «allongement» (*t*, *p*, *b*, *k*, *c* seslerinden sonra geldiği zaman) - *ır* suretinde ve (*r* den sonra) *il* suretindedir. (*ğ*, *g*, *s*, *ş*, *z*, *v*, *m*) seslerinden sonra ise kâh - *ır*, kâh - *il* suretindedir. Misal için yukarıda verilmiş olan sesadlar şöylece uzantılanırlar :

Pat ır, *par-ıl*, *kip-ır*, *şap-ır*, *hış-ır* «frou-frou» veya *hış-il* «respiration oppressée», *fısır* «bruit du narghilé», veya *fıs-il* «chuchottement»; *vız-ır* «mouvement rapide», veya *vız-il*, «bourdonnement d'insecte».

İki heceli sesadlar -*de(-da)* lâhikasıyla türeme fiiller teşkil ederler. -*di* (veya -*ti*) ile türemli olan isimler daima bu fiillerle karşılıklıdır. Mk. bunun hakkında § 519 ihtar 2.

[1] Filozofi terimlerimiz arasında «alternance» karşılığı olarak verilen bu *alış* (karşılıklı alma «söylemek mümkün olsa: te'âhuz» veya karşılıklı verme «te'âti» mânasında olduğuna göre yanlış olduğu, ve bunun yerine Anadolu'da yer yer kullanılan *keşik* den türeme *keşikleme* (ki bunöbetleşe esen rüzgâr için *keşikleme* suretinde de kullanılmıştır) tabiri kanaatimizce pek yerinde ve elverişli olduğu bundan da anlaşılıyor. A.U.E.

MI. : *pat-ır*: *patır-da-mak* «faire du bruit» fiilini, ve *patır-dı* veya *patırtı* [1] «bruit» türeme ismini verir.

Par-ıl: *parıl-da-mak* «briller» ve *parıl-dı* veya *parıl-tı* [2] «éclat» ismini verir.

(İşlerinde çoğunun mânası § 858 de gösterilmiş olan) şu uzantılı sesadlarla da böyle olur :

Pat-ır, *pıt-ır* [3], *çat-ır*, *çıt-ır* [3], *göt-ür* [3], *kit-ır*, *pur-ıl*, *cır-ıl* [4] *har-ıl* *hor-ıl*, *hır-ıl*, *zır-ıl*, *şar-ıl*, *şır-ıl*, *tır-ıl*, *gur-ıl* (veya *kar-ıl*), *gür-ül*, *fır-ıl*, *vir-ıl*, *şap-ır*, *güm-ür*, *hış-ır* ve *hış-ıl*, *fiş-ır* ve *fiş-ıl*, *fıs-ıl*, *fis-ıl*, (Kamus tercümesi, 321), *vız-ır* ve *vız-ıl*, *cız-ır*, *çak-ıl*, *tağ-ır* [3], *tık-ır* [3], *şak-ır*, *fık-ır*, *kık-ır* (Sami Bey, گورد g'evrek kelimesinde), *cıv-ıl*, *tıp-ır*, *kıp-ır*, *ciñ-ır* veya *ciñir* (mk. Kam. tercümesi I. 110 چنگیر çingirdi).

Tek heceli karşılıkları yok görünen şu aşağıdaki sesadlarla da böyle olur.

Cağıl veya *çağıl* (ihtar, I), *şadır*, *şıkır*, *şakır*, *gümbür*, *cunbur* (mk. *cunbadağ*), *cunbul*, *kağır*, (mk. *kık*), (*h*) *öngür*, *çangır* (- *çungur*), *çingir* (mk. *çın*), *zangır*, *zingir*, *şangır* (- *şungur*), *şingir*, *tangır*, (- *tungur*), *tingir*, *gıcır* veya *kıcır* [5], *cayır*.

IHTAR. I — Şu aşağıdaki türemeler, kendilerinden doğmuş oldukları iki heceli sesadların da kullanıldıklarına delâlet edecek elde bir şey olmamakla beraber, birbirine benzer teşekküllerdir :

uğul-da-mak «bourdonner» *uğul-du*;

kımıl-da-mak (mk. کیمی کیمی-دی ve *kım-la-n-mak* [B. de M.]);

cığıl-da-mak (mk. *cağıl*) *cığıl-dı*;

fısııl-da-mak [*El-kam.* tercümesi 1.552] «siffler (serpent)» *fısııl-dı*;

samur-dan-mak, *humur-dan-mak* «marmonner» *sumur* (*humur*)-tu;

muşul-da-mak موشلامق «ronfler»; *çekir-de-mek*; *koçoğ-da-mak*. [6] (Bianchi, نوغوغدمق kelimesi); *dızııl-da-mak* (Bianchi دیرلامق kelimesi); *tapır-da-mak* *tapır-dı* (Bianchi طاپردمق kelimesi).

Muk. zımbır-da-t-mak «gratter, faire résonner un instrument à corde»; *zımbır zımbır* «bruit de cet instrument»;

gırıl-da-t-mak (*nargile-yi*) «fumer= faire gargouiller un narguileh»;

[1] Müellif bunların sonundaki lâhikaların çok zaman *d* suretindeki imlâsına bakarak okunuşlarında yanlışyor. Sonu *r* li veya *l* li sesadlara katılan bu lâhikalar lehçemizde daima *tı* söylenir. Bazen (*dı*) söylendiği de olur, fakat bu hal sesadın ilk hecesi sonunda bir *t* konsonu olmasına bağlıdır :

Pat-ır dı, *çat-ır dı*, *küt-ür dü*. vs.

Şu halde *patır-tı* suretinde verilen okunuş, lehçemizin tecvidine göre değildir. A.U.E

[2] Çoğu sesadlardan ibaret olan bu kelimeler içinde böyle ışık adları da vardır ki, bunlar ötekilere nisbetle pek azdır. A.U.E

[3] *patır*, *çıtır*, *götür*, *cırıl*, *tağ-ır*, *tık-ır* kelimelerinin tek hecelileri, *pıt*, (*tıt pıt*), *çıt*, *cır*, *tak*, (-*tuk*), *tık*, *küt* olup türemeleri -*le* ile teşkil edilmez. J.D.

Müellifin bunlar arasında verdiği *götür* kelimesi *kütür* olacak. A.U.E

[4] *cır-ıl*, olacak. A.U.E

[5] Şu iki heceli sesadların -*de* li türemeleri olmaz görünüyor :

ıķıl, *ıgıl*, *fıldır*, *fısıır* (mk. *fıs*) *kiwir*, *çangıl*, (*çangul*), *katır* (*katır*), *vakır* (*El-Kam.* tercümesi, I, 446); *كافي كافي* *eñül eñül* (hafif hafif: doucement) (1426 yazmaları, yap. 109; mk. BIANCHI); *üfür* (BIANCHI, افور kelimesinde, fena izah edilmiş; mk. *üfürmek*); *püfür* (p. p. *کوش-ماک*; H. RAH, *Met.* 543). J.D.

[6] Bu kelime ne yapılıs. ne sövlenis. ne mânâ kelimeleridir.

yelpir-de-t-mek «faire bouffer, laisser flotter au vent de la course»;

zingil-da-mak, *zingil* (B. de M.);

tukul-da-mak, *tukul* (B. de M.);

caur-da-mak;

şıpır-ti, *şıpır*;

çugul-da-ş-mak (VAMB., *Att. Osm.*, s. 157);

şopur, *şop*;

opul;

sapır, *sopur*;

paşdır kuldür (bu teşekkül için mk. چالدير چولدور [çal-dir çal-dur. A.U.E.] J. AS., 1887, s. 354); yine mk. eski Osm. şu misaller:

همان جعفر کپور کپور نردبان دان آسغا ايندي (heman Cafer köpür köpür nerdüban-dan as-ga in-di A.U.E) (Battal, s. 27);

گۆک سی اتر اتر اوردی (gök-si öt-ür öt-ür öt-ür-di A.U.E) (Aynı yer).

Türkçenin daha derinleşik bir surette tetkikiyle şüphesiz bunlarda eksik kalan araç şekiller ortaya çıkarılacaktır. Bazan bunların bu araç şekillerinin ortaya çıkması kendiliğinden oluyor. Meselâ *iñlemek*, *iñldemek*, *iñildi* «gémir» kelimeleri ister istemez bizi *iñ* suretindeki sesada (ve uzantılı: *iñ-il*) e götürüyor. Ve yine *çağ-la-mak*, *çağ-ıl-da-mak* *çağ-ıl-di* türomeleri *çağ* ve *çağ-ıl* kelimelerine dayanıyor.

IHTAR. 2 — *de-mek* li fiiller, özgelemeçler (§ 579) alabilirler:

kımıl-da-n-mak «bouger (neutre)»;

kımıl-da-t-mak «remuer, faire bouger».

IHTAR. 3 — Bir takım uzantılı sesadlar $\frac{-dek}{-dak}$ li (ve müstesna olarak *da-yık* li) isim-

ler de teşkil ederler ki, bunlar umumiyetle $\frac{-de-mek}{-da-mak}$ fiilleriyle ilgilidirler:

fır-ıl-da-mak «tourner vite»; *fır-ıl-dak* «girouette»;

çekir-de-mek «ballotter comme un noyau» (*çekir-dek*); «dans un fruit sec»;

çakıl-da-mak «faire un bruit de galets entrochoqués»;

çakıl-dak «claquet de moulin à eau».

Yine mk. *kıkır-dak* (*kıkır* «bruit d'objets secs, d'os» dan) «cartilage»;

bingil-dak veya *bingil-dayık* (El. Kam. tercümesi, I, 535; بنگل، «fontanelle du crâne»;

k'emir-dek (mk. *k'emik*; «os»; *k'emir-mek* «ronger, grignoter» partie osseuse de la queue des animaux».

Yine mk. (?): *bağır-dak* veya *bağıl-dak*, *bağıl-dak*, *böbür-dek* (*böğür-dek*) [1]: mânaları için bakınız kamuslara.

Aucher, *kımır-dık* «cartilage» kelimesini de veriyor. Mk. *k'emir-çik* (Sarıçça: *kemirçäk* aynı mânâ).

bingil-dak kelimesi *bingil-da-mak* fiiline yaklaştırılmalı: (*karaman kuyruğ-u gibi bingil-da-yarak yürüyor*).

Yine mk. *kıkır-da-k* «biscuit croustillant»; *fıkır-da-k* «vif, mutin»;

[1] Müellif bunların ilk hecelerindeki *ö* leri *ü* suretinde veriyor. A.U.E

(Mk. *fıkır* bir eda «un air mutin»; *çünür-da-k* veya *doñur-da-k* veya *çingrak* «clochette» (mk. eski Osmanlıca: *çünra-mak*, *çünür-da-mak* ve tob. *tungurta*).

IHTAR. 4 — *iş* le uzantılı az miktarda bir takım sesadlar vardır ki, onların da türemeleri -*de* ve -*di* ile olur:

kığ-ış (veya: *çığ-ış* [1] [*El-şam. tercümesi*, I, 838: جفش]) «troufou, cliquetis»; *kığış-da-mak*; *kığış-di* (mk. جفشدى «cliquetis»; *El-şam. tercümesi*, I, 312);

kağ-ış «bruit d'effondrement»; *kağış-di*; fakat bunun türemli fili *kağs-amak*.

Yaklaştırmamız bu kelimeleri: چاشانی *çakş-âğı* kaynana zırlıtısı (oyuncak) «crécelles» (*El-şam. tercümesi*, I, 361, 838; *Burh. Qat. tercümesi*, 108) - *eki* lâhikasıyle (§ 268, ihtar 2);

tıpış (mk. *tıp*.) ve *tavuş* «bruit étouffé de pas».

851. Sesadlardan türeme fiillerdeki başka lâhikalar:

1° $\frac{-kir-}{-kır-}$ ve $\frac{-ker(?)-}{-kar-}$ lâhikaları (mk. § 580, ihtar) ki, az miktardaki sesadlara veya nidalara katılır:

hay-kır-mak «crier» (mk. *hay* nidası, § 1030);

hiç-kır-mak veya (*h*)*inç-kır-mak* «sanglotter» (mk. Bianchi *inc-le-mek*; Çağatay, *inçkir-mek*; *uçka* - [Cod. Cum. ve Ar. Fil., s. 974]);

fış-kır-mak «jaillir avec bruit (eau)» (mk. *fış* sesad ve türemeleri § 850);

tös-kür-mek veya *tıs-kır-mak* «arrêter une bête de somme en lui criant: tös»;

tü-kür-mek «cracher, faire tü (sesad)»;

püf-kür-mek (mk. *püf-le-mek*) ve *püskür-mek* «asperger avec de l'eau qu'on tient dans la bouche; faire jailler avec violence»;

of-kar-mak «aspirer l'air avec violence (animaux)»;

ış-kır-mak «siffler»;

kış-kır-mak «avoir peur, fuir (animaux)», *kış* kuşları kaçırmak için, sesad. [2]

2° *r* konsoniyle biten birkaç mânidar fiili de aynı takıma yaklaştırmak münasiptir ki, insan veya hayvanların tabii olarak çıkardıkları gürültüleri bildiren bu fiiller örnekse-nimli bir teşekkülle vücut bulmuş görünüyor.

sümkür-mek «so moucher»; mk. *sümük* «morve»;

aķsır-mak veya *añsır-mak* «éternuer»;

öksür-mek ve *tıķsır-mak* «tousser»;

üfür-mek (mk. § 850, başıye, 5) «souffler»;

g'egirmek «lat. eructare»;

osur-mak [3] «lat. crepitare»;

öyür-mek [4] «avoir le hoquet, mugir»;

böyür-mek [5] «mugir, beugler»;

[1] *kağ* × *çağ* (*cağ*) ve *kığ* × *çığ* (*ciğ*) muadillikleri *kığır-mak* × *çığır-mak* (*çağır-mak*) «appeler, crier» fiillerinde de görülür. Yine mk. (?) *kaķ-mak* × *çaķ-mak* «frapper». J. D.

[2] Eski bir *kışmak* (D. L. T. III. 137) = savulmak, mastatının emir siygasıdır. A.U.E.

[3] Müellif bu kelimeyi başta *u* ile kaydediyor A.U.E.

[4] Müellif bu kelimeyi başta *ü* ile kaydediyor A.U.E.

[5] Müellif bu kelimeyi başta *ü* ile kaydediyor A.U.E.

añır-mak «braire»;

(*bağır bağır* veya *bār bār*) *bağır-mak* «crier» *bağırır* «cri»;

çağır-mak *çığır-mak* veya *kığır-mak* «appeler»; mk. *çığ* «cri»;

kızgır-mak «siffler (serpent)» (B. de M.: *kıgır-mak* قيزغير ماق).

3° Tabanı - *kre* - ile biten şu fiiller de eyvelki takımlara bağlı görünüyor:

okra-mak «hennir pour avoir de l'eau»;

iğre-mek [1] «mugir»;

çokra-mak «bouillir avec bruit» (mk. *çokur*).

1. *af kırmak* fiili (ki belki bunun aslı *hev-la-mak* «aboyer» mânadaşı olan *af-kur-mak* tir, BONELLI - LASIGIAN, *abbajare* kelimesinde) şüphesiz aynı takıma aittir.

Yine mk. başka lehçelerde:

alt. *yöt-kür* - veya *yöd-ül-de* - (mk. *yöd-ül* «toux» § 850) «tousser»;

tab. *kış-kır* Osm. mânadaşı *püs-kür-mek*;

sac-kır - «(yağmur) kamçulamak» mk. osm. *sac-mak*;

(*h*)*uş-kür* - «faire des insufflations magiques»;

akır - «crier, haykırmak»;

yağır - «resonner, yankılamak»;

alt. *çingir* - «renifler, se moucher»;

kağır - «cracher»;

katkır - veya *kaktır* «rire, katılmak, gülmek»;

Çağat. جوشكورماك *çüşkürmək* «éternuer (Ab., 250);

سيغارمق *sıbgarmak* «humer» (Ab., 284).

2. *bangır bangır bağır-mak* ta derler. (mk. *bingir bingir ağ-la-mak*). *bağ-ır-mak* fiiline lehçelerdeki *bağlık* «cri» ismi ilgilidir (Гег.), nasıl ki *çığ-ır-mak* kelimesinin de *çığlık* «cri» ismiyle ilgisi bulunuyor.

Yine mk. *ıslık* «sifflet» kelimesi ki, bu eski Türkçe *sı-kır-mak* «siffler» (Div. L. T. II, s. 68) kelimesine yaklaştırılmak gerektir.

Osmanlı Türkçesinde görülen fiillerin çoğuna başka lehçelerde de raslanır. Altayca da da *kıçır* - «çağır-mak, bağır-mak = appeler, crier» fiili vardır.

3. Ya bir - *re* lâhikasının var olduğu, veya - *re* li bir örneksenimli teşekkül bulunduğu meselesi var.

Mk. eski Osmanlıca'da:

çañ-ra-mak «çınlamak, résonner»;

Ve lehçelerde:

kıp-ra-t-mak «kıpırdatmak, remuer» (Гег.); ve *kıp*, *kıp-ır*, *kıp-ır-da-mak* ve *kım-ıl-da-mak* ses adları.

Mk. başka lehçelerde:

tob. *tumav-ra* «tumagulamak, nezlelenmek, être enrhumé» *tumav* «tumagu, rhume» dan;

yarıg-ra - «yaruklamak, (yıldızlar) ışıdamak, «luire (les étoiles)» *yarıg* «lueur» zıya»;

[1] Müellif bu kelimeyi arap imlâsiyle *g* li olduğuna bakarak aynıyle kaydediyor, halbuki *ng* de okunabilen bu konson, ile kelime *iğre-mek* olmak lâzım gelir A.U.E.

mun-ra - , muğra - böğürmek, «mugir»;

mañra - , magra - melemek, «bêler»;

kültrâ - gıcırdamak «grincer»;

kałtırâ - , kałtra - , kâltrâ - «trembler» (mk. osm. titre-mek);

tibrâ - ve tîrbâ - «bouger, se lancer» (mk. osm. tep-ren-mek, tepre-t-mek);

kuñra - çınlamak, «résonner»;

Çag. سينكراماك اينكراماك ingrâmak, singrâmâk (NEV., Muh. L., s. 9);

çıkra-mak gıcırdamak, «grincer» (Div. L. T. III, s. 209).

Yine Tobolsk lehçesinde mürekkep bir - si - re lâhikası vardır ki, § 844 te ve « § 890, b. » da mütalâa edilenlerin bir uzantısı gibi görünüyor :

soak-sı-ra «soğuk duymak, ressentir le froid»;

ıssı-sı-ra «sıcak duymak, ressentir la chaleur»;

awlak-sı-ra- «yalnız kalmak, s'isoler, s'esseuler».

Yine mk. Altayca - mızre lahikası (§ 844 c. haşiye, 1).

Aynı lehçede yoksuum «privatif» edatı olan sıız lâhikasını havi (yabancı) isimlerden - re li fiil tabanları teşkil edilir :

umud-sız-ra - «umudsuzlamak, désespérer»;

yâdküş-sız-râ [1] - veya akıl-sız-ra - «perdre les esprits»;

hal-sız-ra - «halsizlenmek, s'affaibler».

II inci BAHİS — Fiilden türeme isimler.

Fiillerden bir takım isimler yapılır ki, bunlar şu lâhikalarla elde edilir.

- (y) ici LÂHIKASI.

852. *یچی - (y)ici, - (y)ıcı, (یوچی) - (y)ücü, (y)ucu lâhikası, fiil tabanının gösterdiği hadesi (failiyet mânasiyle) itiyat üzere yapan varlıkları bildirici (alem ve sıfat rolünde) isimler teşkil etmeğe yarar.*

Ml. : *گچی g'eç-ici «qui passe, passager» (g'eç-ici bir hasta-lık) «un mal passager»;*

یرچی yirt-ıcı «de proie, carnassier» (keli. keli. : qui déchire);

آراچی ara-yıcı «chercheur» (ara-yıcı fişek «fusée»);

yak-ıcı, tırma-la-yıcı, ısırtıcı bir derd «une douleur cuisante, déchirante, mordante»;

çürük bakla-nuñ k'ör el-ıcı-sı var «fève pourrie trouve-preneur aveugle» (mk. Carlo LANDBERG, Ata sözü VI.);

zarar-a gül-ücü ol-ma sne ris pas du malheur».

- Bu sıfatlardaki mânanın aynı fiillerden yapılmış muzari ortağlarındaki mânâya yaklaştığı, yukarıki misallerden anlaşılmaktadır. - (y) icili isimlerin (muzari temesi gibi) hemende kâh bir hal, kâh bir istikbal temesi değerinde bulunduğu eski Osmanlıca'da bu benzeyiş çok daha göze çarpıcıdır.

Ml. : *الله تعالى خود انی کی یلچدر Allâh-u te'âlâ hod' an-ı gey bil-ici-dür. (A.U.E) «or Allah, le sait bien» (1426 yılı yazmaları, yap. 169 V°);*

یا عیسی بن سبی دنیادن کوا کتوجین و کرو آخر زمانده دجال عصرنده ییره اندرجین و انده سنی الدرب باقی یâ 'Isâ ben sen-i dūnya-dan gög-â ketür-üci-yin ve kerü âhîr zaman-da

[1] Bu kelime başındaki yâd-kâş kısmı farsça görünüyor. A.U.E

Deccāl 'asr-ın-da gir-e indir-ici-gin ve an-da sen-i öl-dür-üb bāki kardeş-lar-nā-a ula-ş-dar-ıci-gin (A.U.E) «Issa (Jésus), je t'enlèverai au ciel; puis, à la fin des temps, à l'époque de l'Antéchrist, je te descendrai sur terre et là je te tuerais et puis te réunirai à tes autres frères». (*Aynı ger*, yap. 176).

Anadolu'da bu siyga, *-(y)ecek* (§ 639) lâhikalı siyganın mânasına yakın bir mânada kullanılır [1].

Çoğu zaman *-(y)ici* li türemeler san'at sahipleri ismi olarak kullanılırlar. (Mk. isim tabanlarından türeme -ci li san'at sahipleri isimleri § 542):

ara-yıcı «gümrük yoklayıcısı» «visiteur en douane»;

ör-üçü «repriseur, stoppeur»;

bağ-ıcı «falci, disease de bonne aventure»;

sat-ıcı «vendeur»;

(*kız*) *gör-ücü* «femme qui se charge de trouver des jeunes filles à marier»;

kahve döv-ücü [2]-*nün hınk de-yici-si* «celui qui dit «han» au broyeur de café (la mouche du coche)»;

dile-n(-)ci «eski Osm. *dile-n-ici* «mendiant» yerinde».

Mk. Eski Osmanlıca'dan alınan şu misalleri:

جان آلیجی can al-ıcı «Azrâil, ölüm meloği = nom ture d'Azraël, ange de la mort» (Ris. B., s. 49);

قبر قازیجی kabır kaz-ıcı «fossoyeur, (*Aynı ger*, 61);

عشر دیر ییجیل 'öşür dir-ici-ler «dimiers, ondalıkçılar» (1426 yılı yazmaları, yap. 174);

طونلر اوی ادرلر don-lar-ı arı id-ici-ler «foulons, elbise temizleyiciler» (*Aynı ger*, yap. 175). Mk. şimdiki Osm. *çırp-ıcı*.

İHTAR 1 — *-(y)ici* lâhikası nisbeten oldukça verimli kalmış işe de, bunu her fiil köküne katmak olmaz. Bu hususta şiveye ve kullanışa sıkı sıkıya riayet etmek gerektir.

İHTAR 2 — *-(y)ici* lâhikası şark türkçesindeki *-kü-çi* lâhikasına karşılıktır ki, bu da *-kü(-gü)* [bk. § 367] ile *-çı* (-ci: Osm.) den terkip edilmiştir.

-gü-çi lâhikası *-(y)ecek*, *-(y)icek* vs. lâhikalariyle hısımdır; bk. § 1394.

Şark lehçelerinde bu *-gü-çi* lâhikasına muvazi bir de *-māk-çi* şekli bulunmaktadır:

[1] Yalnız Anadolu'da değil umumî lehçemizde de bu böyledir:

bu hasta öl-ücü (= *öl-ecek*) *dir*;

ben bu işi yap-ıcı (= *yap-acak*) *ol-sa-m böyle dur-ma-z-dı-m*;

kardeş-im bara-da kal-ıcı (= *kal-acak*: *kalmıya niyetli*) *değil ki* vs.

Görülüyor ki bu siygalardan san'at ve itiyat mânasında olanların menfisi olmaz; menfi olabilecekler *-(y)ecek* li siygalar mânasında hâdis sıfatlardır. İtiyat ve san'at mânasında olanlar daima müspet kalırlar ki, böyleleri sabit sıfatlardır.

Görücü, örücü, yüzücü (itiyat ve san'at = sabit sıfat);

Bir aralık ben bu işi görücü (görecek) oldam (hâdis sıfat);

Bununla beraber hâdis sıfat mânasında olanlarda (yani san'at ve itiyat bildirmeyenler de) *-(y)ecek* li siygalar daha çok kullanılır. A.U.E

[2] Müellif bunu *dök-ücü* suretinde kaydediyor. A.U.E

MI. : *قادى كادي نينك ادينه بارماقى ايدىم kadı-ning a'd-ı-ga bar-maq-çı id-tm (A.U.E.) «j'allais me rendre (mk. Osm. : var-a-cağ iaim) auprès du kadi» (GRENARD, s: 323).*
-gü ve -maq lâhikalatının mânaca muvazilikleri hakkında bk. § 704, zeyil [1].

$\frac{-[i]li}{-[i]li}$ LÂHIKASI.

853. $\frac{-[i]li}{-[i]li}$, $\frac{-[a]lâ}{-[a]lâ}$ lâhikası bir takım fiilcil isimler teşkil etmeğe yarar ki, bu isimleri daha yukarılarda (§ 521 ve aşağısı) mütalea edilen -li li türemelerle karıştırmamak gerektir.

Bu lâhika meçhul ortaçlarla ve daha doğrusu -[i]li li meçhul fiil tabanlarından yapılmış olan âlelâde ortaçlarla aynı mânada ve miktarca az bir takım sıfatlar yapmaya yarar.

Hattâ bizim «il inci hal, 2° yapılama» (bk. § 750) adı altında gösterdiğimiz kulları dahi alan fiilcil naatlar da bulunur:

Öküz koş-uşu araba «voiture attelée avec des bœufs»;

şilte ser-ili bir minder «(matelas de) sofa recouvert de petits coussins».

MI. : *اس-یلی as-ılı* «suspendu» (as-ıl-an, as-ıl-mış ın mânadaşı) *as-maq* «suspendre, pendre» dan;

قاپا کاپا-لی kapa-lı «fermé», *kapa-maq* «fermer» tan.

Bunlar da öyledir :

ek-ili «semé»;
ört-ülü «couvert»;
bas-ılı «imprimé»;
bük-ülü «tordu, filé»;
çiz-ili «crayé»;
düz-ülü «arrangé»;
dök-ülü «répandu»;
diz-ili «rangé»;
dik-ili «fiché, planté»;
sar-ılı «enroulé»;
say-ılı «compté»;
tağ-ılı «attaché, raccroché»;
tart-ılı «pesé»;
tıkā-lı «bouché»;

g'öm-ülü «enfoui»;
g'eç-ir-ili «traversé, emmenché»;
yaz-ılı «écrit»;
yığ-ılı «entassé»;
döşe-li daya-lı «bien en ordre»;
ser-ili «étalé»;
kar-uşu «remontée (montre); tendu (arc);
dür-ülü «plié (papier);
g'ey-ili «habillé»;
soğ-uşu «fourré, piqué, enfoncé»;
yap-ılı «construit»;
ör-ülü «muré, maçonné»;
üt-ülü «repasé (linge).

IHTAR. — Aynı teşekküllü bir kaç fiilcil sıfat vardır ki, bunların dayandığı -li unşuru isimden «dénommatif», fiillerdeki -le suretinde bir fiil lâhikasıyla keşiklenir (Mk. § 837, mülâhaza):

[1]. Bu takdirde -çı lâhikası, -mek veya -gü ile nihayellenen mastarlar katılmış olmakla, aslında yine âlelâde isimlere katılmış demektir. Yani meselâ *gör-gü-cü* (= ikinci g düşerek) *gör-ü-cü*. A.U.E.

sağ-lı «caché» *sağ-la-mak* tan;

giz-ll «caché, secret», *g'iz-le-mek* (§ 847 başıye, 2) ten;

kap-lı «couvert, fermé» *kap-la-mak* «couvrir» den;

bağ-lı «lié», *bağ-la-mak* «lier» tan;

mıh-lı (*mıh-lu*) «cloué» *mıh-la-mak* tan;

top-lu «ordonné, en ordre», *top-la-mak* tan, -(muk. *der-ll* [*der-ili* yerine bk. § 121] *top-lu*).

besle-mek fiili *bes-li* «engraissé» kelimesini vermiştir ki bugün *besi-li* denilir.

Yine mk. *kitli* (halk dilindeki *kilid-ll* «fermé» yerine) ki, *kitle-mek* (halk dilindeki *kilidle-mek* «fermer à clé») yerine.

saılı, *saıla-mak* «balancer» den: *kaçan ayu-r-k'en saı-lı beşik-de* (şarkı MİHRİ, Let. As. s. 20).

Hiç değilse bu türemelerde bir takımı 529 uncu boudde bahsi geçen: isim + -li lâhikası suretinde olanların aynı olarak sayılabilir.

Yine böylece hiç olmazsa -ilili türemelerden bir kaçı -ili (§ 869) bir isimden teşkil edilmiş sayılabilir: *küsülü* «fâché, brouillé» = *küsü* «rancœur» + -lü; *ütülü* = *ütü* «fer à repasser» + -lü.

-[i]ll lâhikası şark lehçelerininin -ig lâhikası (ki meçhul mânasını bundan alıyor, mk. § 860) ile -lig (§ 521) den yapılmış olan -iglig (-iklik) lâhikasına muadildir.

Ml.: *köm-üg-lüg* ki *كومولوك* *köm-üg-lüg* ki *گوملمش* *gömülmüş* diye mâna verilir = şimdiki *g'öm-ülü* (Ab. 372);

yaz-ıg-lıg ki *يازليش* *yazılmış* diye mâna verilmiştir = şimdiki *yazılı*.

Mk. *Tezkere-i Eoligü*'da aynı mâna ile verilen *bitig-lig*; ve bundan başka aynı eserdeki şu türemeler: *asıg-lıg* (= asılı); *üzüg-lüg* (= üzülü), ve *bağ-lıg* (=bağlı).

Yine mk. şu aşağıki misaller:

yoğ-da bir çadır tikiklik bā ikān «une tente était dressée (Osm. *dik-ili*) sur la route» (KUNOS, Adal. Yark. s. 31, l. 5);

ba it kolu bağlaqlık ikk' aqegi kesiklik «ce chien avait les pattes de devant attachées, les deux pattes de derrière coupées» (*Yedi Uyurlar* «Sept Dormants»).

Bununla beraber, şark lehçelerinde bile *ig-lig* lâhikasının Osmanlıca'daki gibi bir gelişimi kaydedilebilir:

Alt. *tañ-du-lu* veya *tañ-ar-ka-lu* «étonnant»;

tañ-da- veya *tañ-ar-ka-* «s'étonner».

Osmanlıca'da *baş-la-mak* «commencer» fiili başka lehçelerde (bir topluluğun başına geçmek) mânasıdadır (meselâ: NEVAL, Tar., M. Ac. s. 312) ve *baş-lıg* (*başlık*) «qui a à sa tête, avec, à sa tête» gibi bir isimle ilgilidir.

Ml.: *tört yüz hakim hizmet-i-dä ir-di-lär Eflätun ilâh-ı baş-lıg* (A.U.E) «quatre cents sages étaient à son service, avec Platon à leur tête» (*Aynı eser*, s. 98).

(Çınlak boğazlıları olan) -iglig li türemelerdeki (mef'ul) «passif» mânası, evelden beri Div. L. T. (422, 413 s, I ve III, s, 38) de şöyle misallerle kaydedilmiştir:

karag-lag ya «kurulu yay»;

bilig kişi ara ülüg-lüg ol (A.U.E) «la science, est répartie parmi les hommes»;

يَدْعُلُغُ *yad' ig-ıg tüşäk* «mk. Osm. *yay-ıl-mış döşek*»;

يَزْعُلُغُ *yaz-ıg-ıg at* «cheval en liberté, délié» (mk. *yaz-mak* fiili, § 375). [1]

- me

- ma LÂHİKASI, (Bir takım hususi kullanışlarda).

854. Bilindiği üzere - me li siyga bilhassa hades ismi olarak kullanılır:

آسَمَ *as-ma* «asmak hadesi: action de suspendre» (§ 711).

Fakat bunun fiilcil bir sıfat siygası (§ 733), bir nevi hal — mazi ortacı olarak kullanıldığına dair izler de bulunmaktadır ki, bu ortaç rolünde iken türediği fiil müteaddî ise ismi mef'ul mânasındadır:

As-ma (=asılmış, asılan: suspendu);

Türediği fiil lâzım ise ismi fail mânasındadır: *çık-ma* (=çıkılmış, çıkan: qui est sorti).

Bu neviden olan bütün siygalar gibi bu da ya sıfat olarak kullanılabilir:

Asma sa'at «montre suspendue, pendule»;

Ya isim olarak kullanılır:

Asma «asılı olan, asılmış şey: ce qui est suspendu, la chose suspendue» (§ 733).

Bu sonuncu mânadır ki, muşahhas alemler doğurmuş bulunuyor: *asma* «treille».

- me li siygaın ortaç olarak kullanışına dair başka misaller:

bas-ma (*kitab*), «(livre) imprimé»;

[1] -[i]li lâhikasının (ki bu daima: -ı-lı, -i-li; -u-ıu, -ü-lü suretlerindedir) durumu şöyle görünüyor:

a. *bit-ig-lig* misalinde olduğu gibi -ig-lig lâhikasından doğma olması ihtimalinden bahsediliyor. Bu mürekkep lâhikanın birinci unsuru olan *ig*, fiil köküne eklenmekle onu, mastar yapar ki bu takdirde -ig, eski bir mastar edatıdır (bk. D. L. T., c. 1, s. 25, 26): *bar-ıg*, *kel-ig*, *ur-ug* (= *varış*, *geliş*, *vuruş*) *yor-uk* (*gidiş*), *sög-ük* (*sövüş*).

Lehçemizde bu mastar edatı -ik suretinde bir kaç münferit kelimedede bulunur: *iliş-ik* = *ilişme*, *münasebet*: (onunla hiç bir ilişkim kalmadı) gibi.

Şimdi böyle mastarlara -lig lâhikası katılınca *barıg-lıg*, *kelig-lig*, *urug-lıg*, *yoruk-lug*, *sögük-lüg* (= *varışlı*, *gelişli*, *vuruşlu*, *gidişli*, *yürüyüşlü*, *sövüşlü*) gibi sıfatlar olur ki, bunlar (varılmış, gelinmiş, vurulmuş, gidilmiş, sövülmüş) mânalarında daima ismi mef'ul mânasını alıyor.

b. Yine meselâ eski -ig-lig suretindeki teşekküller dışında, *yaz-ı-l-ı(k)*, *çiz-il-i(k)*, *döşe-l-i(k)*, *daya-l-ı(k)* gibi (n, l) den birini havi özgelemeçli tabanlara (ahenge göre değişir) § bir [i]k lâhikası getirilmekle yapılan sıfatlardan, sonralarındaki (k, k) düşerek bu [i]li lâhikasının da meydana geldiği anlaşılıyor; ve o zaman bu, tıpkı *öl-ü*, *yaz-ı* da olduğu gibi özgelemeçli tabanlara bir vokal getirilmekle yapılmış demek oluyor ki, böylece türeyen sıfatlar tıpkı evelkiler gibi ismi mef'ul mânasındadır. *yaz-ı-l-ı* (*yazıl-ık*, *بازیش*) *çiz-il-i* (= *çizil-ik* *چیزیش*), *döşe-l-i* (= *döşe-l-ik* *döşenmiş* ki, bunda *döşen* tabanındaki n, kelime türemli -sıfat olurken l ile değişim yapıyor). *daya-l-ı* (= *daya-l-ık*, *dayanmış* ki yine bundaki n, l olmuştur) vs.

Bu gibi sıfatlardan bir takımı isimlerin sonuna -li lâhikası getirilerek yapılanlarla aynı inlâ ve söylenişte olmakla beraber mânaca farklıdır, birbirine karıştırmamalıdır:

örtü-l-ü (= *اورتولش*) .. *örtü-lü* (örtüsü olan);

diz-il-i (= *دیزیش*) .. *dizi-li* (dizisi olan) vs. A.U.E